

Karolina Gmerek¹
Uniwersytet Szczeciński

Identyfikowanie czynności procesowych dokonywanych w ramach rozprawy sądowej. Rozważania na tle rzeczywistych wypowiedzi nieprofesjonalnych uczestników postępowania

1. Wprowadzenie

Badania empiryczne² procesu komunikacji zachodzącego w ramach rozprawy sądowej prowadzonej przed sądami powszechnymi wykazały w szczególności, że wypowiedzi uczestników postępowania³ biorących w niej udział były identyfikowane jako czynności procesowe określonego typu (jako wniosek dowodowy, uznanie powództwa, cofnięcie wniosku dowodowego itd.), pomimo ich zróżnicowanego kształtu słownego. Niekiedy znacznie odbiegał on bowiem od form kanonicznych, eksplicytnych, wypracowanych w praktyce prawniczej, wykorzystujących odpowiednie terminy prawne i prawnicze⁴. Analiza materiału empirycznego zgromadzonego na potrzeby wyżej wskazanych badań, ujawniła łącznie 41 wyraźnych przykładów dokonywania czynności procesowych w sposób, który na jej potrzeby został określony jako „nieprawniczy”, a które okazały się skuteczne, co najmniej komunikacyjnie⁵. Czynności te były przy tym dokonywane przez

¹ Numer ORCID: 0000-0002-4724-7612. Adres e-mail: karolina.gmerek@usz.edu.pl

² Badania te były prowadzone przez autorkę niniejszego artykułu. Materiał badawczy obejmował zapis obserwacji uczestniczącej w 250 rozprawach sądowych (w tym zapis dźwięku w postaci 160 godzin nagrań) prowadzonych w trzech sądach powszechnych (dwóch rejonowych i jednym okręgowym, działających jako sąd pierwszej instancji), zlokalizowanych w tym samym mieście. W materiale badawczym zostały uwzględnione różne odmiany postępowania sądowego (cywilne – procesowe i nieprocesowe; gospodarcze; z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych; prowadzone przez sąd rodzinny; karne i karnoskarbowe oraz wykroczeniowe). Pełny opis metodologii tych badań w: K. Gmerek, *Rozprawa sądowa jako zdarzenie komunikacji społecznej*, Szczecin 2019, s. 33 i n.

³ Termin „uczestnik postępowania” używany jest w niniejszym artykule w szerokim znaczeniu i obejmuje strony postępowania sądowego (wszelkich odmian), uczestników postępowania cywilnego nieprocesowego, organy procesowe, osobowe źródła dowodów oraz wszelkie podmioty, które występują „obok” stron czy „po” określonej stronie (np. interwenient uboczny).

⁴ Np. „Wysoki Sądzie, **wnoszę o odroczenie rozprawy**, z uwagi na...”; „Wysoki Sądzie, **cofam wniosek** o przesłuchanie świadka XY...”; „Wysoki Sądzie, **uznają powództwo** w całości...”; „Wysoki Sądzie, **cofam pozew i zrzekam się roszczenia**...”; „Wysoki Sądzie, **wnoszę o okazanie dokumentu**, który znajduje się w aktach sprawy na karcie...” (wszystkie podkr. – K.G.).

⁵ W czterech przypadkach wypowiedzi uczestników postępowania mogły zostać uznane wyłącznie za nieudaną próbę dokonania czynności procesowej określonego typu. W trzech przypadkach czynności procesowej próbował bowiem dokonać podmiot do tego nieupoważniony. W jednym przypadku uczestnik postępowania cywilnego nieprocesowego

nieprofesjonalnych uczestników postępowania (tzn. takich, którzy nie mieli wykształcenia prawniczego i nie sprawowali żadnej funkcji instytucjonalnej w ramach postępowania sądowego)⁶.

Wyniki analizy przeprowadzonej w wyżej wskazanym zakresie skłaniają do podjęcia próby odpowiedzi na pytanie, jakie mechanizmy pozwalają na identyfikację czynności procesowych na podstawie wypowiedzi uczestników postępowania, które dla ich dokonania nie są eksplicytnie⁷. Celem niniejszego artykułu jest charakterystyka określonych mechanizmów służących identyfikacji czynności procesowych, tj. interpretacji standardowej, wyjaśniania intencjonalnego, a także ustalania oraz upewniania się w zakresie sensu dokonywanej czynności. W takiej też kolejności będą one omawiane w artykule. Dzięki temu prezentowany obraz procesu identyfikacji czynności procesowych będzie odzwierciedlał rzeczywiste relacje zachodzące pomiędzy omawianymi mechanizmami. Natomiast wypowiedzi uczestników postępowania, poprzez które dokonywali oni określonych czynności procesowych w trakcie rozpraw sądowych (i które zostały zgromadzone w materiale empirycznym) zilustrują podejmowane zagadnienia.

2. Wykładnia oświadczeń procesowych w doktrynie i orzecznictwie

Problematyka identyfikowania czynności uczestników postępowania sądowego, jako czynności procesowych określonego typu, jest elementem zagadnienia, które w procesualistyce określa się niekiedy mianem „wykładni⁸ oświadczeń procesowych”. Nie ma potrzeby, aby na gruncie niniejszego artykułu referować toczącą się zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie dyskusję w tym zakresie⁹. Warto jednak zwrócić uwagę na niektóre jej elementy.

Po pierwsze, dyskusja ta toczy się na tle obowiązujących norm proceduralnych, wyśłowionych odpowiednio w przepisie art. 130 § 1 zdanie drugie Kodeksu postępowania

próbował złożyć wniosek o zwolnienie go z obowiązku osobistego uczestnictwa w rozprawie, czyli dokonać czynności w zasadzie nieznaney prawu cywilnemu procesowemu, zwłaszcza że uczestnik ten o terminie rozprawy był wyłącznie zawiadomiony.

⁶ Bardziej szczegółowe wyniki analizy materiału badawczego w tym zakresie zob. K. Gmerek, *Rozprawa...*, s. 299 i n. Nie chodzi tu o tzw. czynności procesowe konkludentne, na które zwraca się uwagę w orzecznictwie i doktrynie zarówno postępowania cywilnego, jak i karnego. Zob. np. wyrok Sądu Najwyższego (dalej: „SN”) z 19.10.2005 r. (V CK 708/04), Legalis nr 179880; postanowienie SN z 24.09.2008 r. (II CSK 134/08), Legalis nr 133174; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2014, s. 387; S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2018, s. 45.

⁸ O „wykładni” („interpretacji”), w odniesieniu do wypowiedzi, mówi się w niniejszym artykule w sensie pragmatycznym jako o procesie ich rozumienia. W tym ujęciu każda wypowiedź podlega wykładni (interpretacji), a momentem inicjującym wykładnię jest moment zapoznania się z jej kształtem słownym. Kwestia „początku wykładni” oświadczeń procesowych jest ujmowana w procesualistyce niejednorodnie, przy czym raczej w myśl stwierdzenia, że: „W judykaturze, jak i doktrynie akceptowana jest wykładnia oświadczeń procesowych, których treść jest niejasna lub wątpliwa” (A. Łazarska, *Rzetelny proces cywilny*, Warszawa 2012, s. 339). Inaczej kwestię tę postrzega Sławomir Cieślak, uznając, że każde oświadczenie procesowe podlega wykładni (S. Cieślak, *Formalizm postępowania cywilnego*, Warszawa 2008, s. 155). Odwołuje się przy tym do dorobku teorii prawa w zakresie wykładni prawa: „Takie stanowisko nawiązuje do odrzucenia w teorii wykładni prawa rozróżnienia rozumienia bezpośredniego przepisów oraz rozumienia ich w drodze wykładni, a więc do rezygnacji z zasady *clara non sunt interpretanda*” (S. Cieślak, *Formalizm...*, s. 155). Autor korzysta przy tym z krytycznej analizy rozróżnienia rozumienia bezpośredniego i sytuacji wykładni dokonanej przez Macieja Zielińskiego (M. Zieliński, *Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki*, Warszawa 2017, s. 51 i n.).

⁹ Zwłaszcza że sprawozdanie z tej dyskusji można odnaleźć w pracach innych autorów, choć należy przyznać, że są to prace nieliczne. Zob. np. A. Munczewski, *Wykładnia oświadczeń woli stron składanych w postępowaniu cywilnym i postępowaniu karnym*, w: S. Czepita (red.), *Konwencjonalne i formalne aspekty prawa*, Szczecin 2006, s. 65 i n.; K. Markiewicz, *Oznaczenie środka zaskarżenia a jego wybór (uwagi na tle art. 130 § 1 zd. 2 k.p.c.)*, „Polski Proces Cywilny” 2015/3, s. 337 i n. Zob. też K. Woźniewski, *Pravidłowość czynności procesowych w polskim procesie karnym*, Gdańsk 2010, s. 235 i n. oraz przywoływaną tam literaturę i powoływane orzecznictwo.

cywilnego¹⁰ oraz w przepisach art. 118 § 1 i 2 Kodeksu postępowania karnego¹¹. Regulacja odnosząca się do postępowania cywilnego jest przy tym mniej rozbudowana niż ta, która dotyczy postępowania karnego, a ponadto obejmuje pisma procesowe, a nie wszelkie czynności procesowe, które wszak mogą być dokonywane również ustnie¹². W procesualistyce cywilnej poddaje się więc pod dyskusję możliwość stosowania reguł wykładni oświadczeń woli określonych w art. 65 Kodeksu cywilnego¹³ do interpretacji oświadczeń procesowych składanych w ramach postępowania cywilnego¹⁴.

Po drugie, dyskusję tę cechuje różnorodność zarówno w zakresie przyjmowanych rozstrzygnięć czy poziomu akceptacji rozstrzygnięć już przyjętych¹⁵, np. w orzecznictwie¹⁶, jak i używanych terminów. Z uwagi na problematykę wybraną na przedmiot niniejszego artykułu, warto nieco szerzej odnieść się do ostatniego z wyżej wskazanych obszarów różnorodności.

Zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie, korzysta się z różnych terminów, które, ogólnie rzecz ujmując, odnoszą się do zjawisk związanych z procesem komunikacji. Są to np.: „cel oświadczenia”, „dosłowne odczytywanie zarzutów”, „dosłowne brzmienie”, „forma czynności”, „formalne ujęcie danej czynności”, „literalne brzmienie”, „merytoryczna treść”, „motywacja”, „oczywista niedokładność”, „powody, którymi ktoś się kieruje”, „rzeczywiste intencje”, „rzeczywista treść”, „rzeczywista treść stanowiąca sedno oświadczenia”, „rzeczywiste znaczenie czynności procesowej”, „szata słowna oświadczenia”, „treść pisma”, „wola autora”, „wola rzeczywiście przejawiona na zewnątrz, realnie istniejąca”, „wola wewnętrzna”, „zamiar strony”. Terminy te nawiązują do różnych dziedzin wiedzy¹⁷, przy czym raczej rzadko, na gruncie analizowanych na potrzeby artykułu publikacji (w tym orzecznictwa), podejmuje się próby objaśnienia

¹⁰ Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r. poz. 1460 ze zm.).

¹¹ Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r. poz. 30).

¹² Kwestia wykładni czynności procesowych dokonywanych ustnie jest podejmowana zarówno w doktrynie, jak i orzecznictwie niezwykle rzadko. Zob. np. wyrok SN z 4.02.2013 r. (V KK 419/12), *Legalis* nr 640701.

¹³ Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r. poz. 1145 ze zm.).

¹⁴ W szczególności: J. Mokry, *Wykładnia procesowych oświadczeń w sądowym postępowaniu cywilnym*, „Studia Cywilistyczne” 1975/XXV–XXVI, s. 190; M. Piekarski, *Czynności materialnoprawne a czynności procesowe w sprawach cywilnych (wybrane zagadnienia)*, „Studia Prawnicze” 1973/37, s. 126; M. Plebanek, *Nadużycie praw procesowych w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2012, s. 38–41. W ujęciu komparatystycznym: K. Markiewicz, A. Torbus, *O wykładni pisemnych oświadczeń stron w postępowaniu cywilnym rozpoznawczym*, „Polski Proces Cywilny” 2013/1, s. 27 i n. W nowszym orzecznictwie zob. np. postanowienia SN: z 15.01.2015 r. (IV CZ 105/14), *Legalis* nr 1180604; z 10.02.2016 r. (I UZ 32/15), *Legalis* nr 1415259. Por. też rozważania Andrzeja Munczewskiego w tej kwestii oraz w zakresie możliwości odwołania się do dyrektyw wykładni prawa w procesie wykładni oświadczeń procesowych (A. Munczewski, *Wykładnia...*, s. 65 i n.). Możliwość stosowania reguł wykładni oświadczeń woli proponuje się przede wszystkim dlatego, że jest to problematyka nieporównywalnie lepiej opracowana teoretycznie niż zagadnienie wykładni oświadczeń procesowych, zwłaszcza w klasycznych już pracach Zbigniewa Radwańskiego. Zob. np. Z. Radwański, *Wykładnia oświadczeń woli składanych indywidualnym adresatom*, Warszawa 1992; Z. Radwański, K. Mularski, *Wykładnia oświadczeń woli*, w: Z. Radwański, A. Olejniczak (red.), *Prawo cywilne – część ogólna. System Prawa Prywatnego*, t. 2, Warszawa 2019, s. 61 i n.

¹⁵ Różne stanowiska w zakresie wykładni oświadczeń procesowych, a zwłaszcza środków zaskarżenia, z uwzględnieniem kontekstu zmian procedury cywilnej omawia Krystian Markiewicz. K. Markiewicz, *Oznaczenie...*, s. 340 i n.

¹⁶ Zob. przykładowe orzeczenia: uchwała SN z 24.05.2017 r. (III CZP 2/17), *Legalis* nr 1598976; wyroki SN: z 15.01.2015 r. (V KK 361/14), *Legalis* nr 1200485; z 19.04.2011 r. (II K 285/10), *Legalis* nr 369599; postanowienia SN: z 2.02.2012 r. (II CZ 155/11), *Legalis* nr 469555; z 14.11.2013 r. (IV CZ 81/13), *Legalis* nr 742118; z 20.03.2018 r. (I PZ 2/18), *Legalis* nr 1770262; z 15.10.2015 r. (III KK 228/15), *Legalis* nr 1341816; z 23.04.2009 r. (II KZ 17/09), *Legalis* nr 444098.

¹⁷ Są przy tym nazwami z natury problematycznymi, bowiem niedookreślonymi co do treści, a co za tym idzie nieostrymi co do zakresu. Ponadto poprawność niektórych zestawień słownych budzi zastrzeżenia. Na temat „literalnego brzmienia” i „znaczenia literalnego” zob. A. Choduń, *Literalnie... czy dosłownie?*, „In Gremio” 2016/101, <https://ingremio.org/2016/09/literalnie-czy-doslownie/>, dostęp: 1.11.2018 r. Zob. też próbę ustalenia, w jakim znaczeniu Sąd Najwyższy używa (w orzeczeniach aktualnych w chwili analizy) takich określeń, jak „treść oświadczenia” i „forma oświadczenia” (A. Munczewski, *Wykładnia...*, s. 78–79).

tych terminów¹⁸. Znaczenie wyżej wskazanych i im podobnych terminów bywa niekiedy sugerowane przez sposób ich zestawienia, np. „literalne brzmienie” i „rzeczywista treść” czy „wola rzeczywistości przejawiona na zewnątrz, realnie istniejąca” i „wola wewnętrzna”. Niekiedy też wskazuje się, jakie przedmioty (w szerokim znaczeniu) wchodzi, ewentualnie nie wchodzi, do zakresu danej nazwy¹⁹. Nie sposób natomiast w analizowanych na potrzeby artykułu publikacjach dotyczących wykładni oświadczeń procesowych zidentyfikować systematyczny opis pewnych uniwersalnych mechanizmów interpretacyjnych, które pozwalają rozpoznawać sens czynności uczestników postępowania lub odtwarzać ich treść²⁰. Autorzy tych publikacji raczej wyjątkowo odwołują się również do koncepcji opracowanych w językoznawstwie, filozofii języka, nauce o komunikacji czy też ogólnej teorii prawa, aby objaśniać czy wyjaśniać określone zagadnienia związane z wykładnią oświadczeń procesowych, a także formułować wypowiedzi dyrektywne w tym zakresie²¹. W procesualistyce nie opracowano przy tym spójnej koncepcji wykładni oświadczeń procesowych zarówno o charakterze deskryptywnym, jak i normatywnym²².

3. Czynności procesowe jako czynności konwencjonalne i ich identyfikacja

Czynności procesowe uznaje się na gruncie niniejszego artykułu za odmianę czynności konwencjonalnych²³. Przyjmuje się przy tym, że czynności procesowe są skonwencjonalizowane na gruncie norm proceduralnych (tzn. na poziomie norm proceduralnych da się odtworzyć co najmniej jedną regułę konstytutywną²⁴ dla czynności konwencjonalnej kwalifikowanej jako czynność procesowa). Czynności procesowe są ponadto czynnoś-

¹⁸ Przy czym zdecydowanie częściej refleksję na temat znaczenia tego typu terminów czy też funkcji ich desygnatów (np. w ramach procesu cywilnego) podejmuje się w doktrynie, niż w orzecznictwie. Zob. na temat „formy czynności procesowych” w: S. Cieślak, *Formalizm...*, s. 121 i n.

¹⁹ Zob. np. K. Markiewicz, *Oznaczenie...*, s. 347.

²⁰ Relacje między sensem danej czynności konwencjonalnej (w tym procesowej) a jej treścią są złożone i wymagają przedstawienia w odrębnym opracowaniu. Wystarczy w tym miejscu wskazać, że pewne elementy treści wypowiedzi uczestnika postępowania muszą być rozpoznane, aby można było zidentyfikować tę wypowiedź jako czynność procesową określonego typu (zob. na temat treści propozycyjnej w pkt 4.1), inne zaś nie. Na pewne relacje w tym zakresie zwraca się uwagę również w doktrynie. Zob. np. K. Woźniewski, *Prawidłowość...*, s. 236.

²¹ Takim wyjątkiem są rozważania S. Cieślaka na temat wykładni oświadczeń procesowych. Zob. S. Cieślak, *Formalizm...*, s. 152 i n.

²² Zwraca się na to uwagę również w doktrynie. Zob. np. K. Markiewicz, A. Torbus, *O wykładni...*, s. 20.

²³ O czynnościach konwencjonalnych mówi się w niniejszym artykule, zgodnie z tradycją terminologiczną i pojęciową wypracowaną w koncepcji czynności konwencjonalnych w prawie, jako o czynnościach psychofizycznych, którym określone reguły nadają pewien sens kulturowy (zob. przede wszystkim L. Nowak, S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Czynności konwencjonalne w prawie*, „Studia Prawnicze” 1972/33, s. 73–99; zob. również M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Uzasadnienie twierdzeń, ocen i norm w prawoznawstwie*, Warszawa 1988, s. 60 i n.; Z. Ziemiński, M. Zieliński, *Dyrektywy i sposób ich wypowiedzania*, Warszawa 1992, s. 46 i n.), uwzględniając klaryfikację treści nazwy „czynność konwencjonalna” zaproponowaną przez Stanisława Czepitę (S. Czepita, *Reguły konstytutywne a zagadnienia prawoznawstwa*, Szczecin 1996, s. 145–147). Koncepcja czynności konwencjonalnych opracowana w ogólnej teorii prawa, z powodzeniem wykorzystywana jest jako podstawa teoretyczna i metodologiczna w szczegółowych naukach prawnych, w tym w procesualistyce (zob. np. K. Markiewicz, *Zasady orzekania w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 2013, s. 21 i n.). Zob. też rozbudowaną definicję „czynności karnoprocessowej” opracowaną przez Barbarę Janusz-Pohl z uwzględnieniem koncepcji czynności konwencjonalnych w prawie (B. Janusz-Pohl, *Formalizacja i konwencjonalizacja jako instrumenty analizy czynności karnoprocessowych w prawie polskim*, Poznań 2017, s. 92) oraz zaprezentowany przez autorkę sposób wykorzystania tej koncepcji do analizy zagadnień z zakresu procedury karnej.

²⁴ Reguły konstytutywne czynności konwencjonalnych to w ujęciu S. Czepity te spośród reguł dokonywania i reguł wyznaczających konsekwencje dokonania czynności konwencjonalnej, których naruszenie powoduje, że dana czynność nie jest rozpoznawana jako czynność konwencjonalna określonego typu, a to ze względu na treść językową (konotację) jej nazwy. Zob. S. Czepita, *Reguły...*, s. 151 i 155; S. Czepita, *Formalizacja a konwencjonalizacja działań w prawie*, w: S. Czepita (red.), *Konwencjonalne i formalne aspekty prawa*, Szczecin 2006, s. 13.

ciaami co najmniej podwójnie skonwencjonalizowanymi. Uznaje się przy tym w niniejszym artykule, że najniższy poziom konwencjonalizacji stanowi poziom aktu mowy²⁵, wyższy zaś – poziom czynności procesowej.

Proces rozpoznawania sensu czynności procesowych ujmuje się w artykule jako proces identyfikowania (rozpoznawania) czynności pewnych podmiotów jako czynności procesowych określonego typu. Przyjmuje się również, że elementem tego procesu jest wyjaśnienie intencjonalne²⁶ wytworzenia substratu materialnego tej czynności, czyli udzielenie odpowiedzi na pytanie, **dlaczego (po co)** określony podmiot podjął pewne działanie (ewentualnie go zaniechał)²⁷. Przyjęcie powyższego założenia presuponuje oczywiście inne założenie, że czynności konwencjonalnych dokonuje się w sposób intencjonalny, inaczej – są one współkonstruowane przez intencję²⁸. Określenie „współkonstruowane” ma natomiast zwrócić uwagę czytelnika, że wyjaśnienie intencjonalne wytworzenia substratu materialnego czynności procesowej jest elementem koniecznym, lecz niewystarczającym do identyfikacji danej czynności jako czynności procesowej (czy szerzej konwencjonalnej).

Omawiane w artykule czynności procesowe są zarazem działaniami komunikacyjnymi, a ich dokonywanie i identyfikowanie odbywa się w ramach procesu komunikacji. Należy więc w tym miejscu ujawnić, w sposób możliwie syntetyczny, jakie założenia odnoszące się do zjawiska komunikacji przyjmuje się w niniejszym artykule. Otóż uznaje się w nim, że termin „komunikacja” oznacza złożony proces, który jest (zarazem) interpersonalny²⁹, społeczno-kulturowy, symboliczny, intencjonalny oraz pełni różnorakie funkcje, a przynajmniej się do tego nadaje³⁰. Istotą komunikacji są działania komunikacyjne, które postrzega się w niniejszym artykule jako czynności konwencjonalne (tak jak zostały powyżej scharakteryzowane), które spełniają

²⁵ Choć można sobie wyobrazić dokonanie czynności procesowej (a przynajmniej jej fragmentu) za pomocą innego kodu niż językowy, np. przez skinięcie głową.

²⁶ Nazwy „wyjaśnienie intencjonalne” używa się w niniejszym tekście za Olgierdem Boguckim. Zob. O. Bogucki, *O konstytutywnej współzależności wyjaśniania i identyfikowania czynności konwencjonalnych* „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2019/2. Na mechanizm ten, służący identyfikacji aktów mowy, zwraca się uwagę również w pragmatyngwistyce, choć nie określa się go wskazanym wyżej terminem. Zob. np. A. Awdziejew, G. Habrajska, *Komponowanie sensu w procesie odbioru komunikatów*, Łódź 2010, s. 219.

²⁷ Biorąc jako przykład akt pożegnania, wyjaśnienie substratu materialnego tej czynności polega na odpowiedzi na pytanie, **dlaczego (po co)** pewna osoba wypowiedziała słowa „Do widzenia!” czy też pomachała ręką (ponieważ chciała się pożegnać), nie zaś na pytanie, **dlaczego (po co)** osoba ta się pożegnała (np. dlatego, że chciała być uznana za osobę kulturalną, bo tak nakazują normy grzeczności językowej). W tym drugim przypadku mamy do czynienia z wyjaśnieniem intencjonalnym dokonania czynności konwencjonalnej, nie zaś jej substratu materialnego. Jednakże w przypadku czynności co najmniej podwójnie skonwencjonalizowanych wyjaśnienie intencjonalne może odnosić się do czynności na niższym poziomie konwencjonalizacji (np. aktu mowy), o ile została ona zidentyfikowana.

²⁸ W filozofii, w tym w filozofii języka, proponuje się różne ujęcia zjawiska nazywanego „intencją”, które ze względu na rozmiary opracowania nie mogą być przedstawione. Na potrzeby niniejszego artykułu wystarczy powiedzieć, że intencję postrzega się w nim jako zjawisko mentalne, które nie jest bezpośrednio poznawalne dla odbiorcy i o którym może on wnioskować na podstawie dostrzegalnego zachowania danej osoby. W szczególności posiadanie określonej intencji uprawdopodobnione jest przez sam fakt podjęcia czynności, zgodnie z regułami jej dokonywania (tak: O. Bogucki, *O konstytutywnej współzależności...*, s. 59). Takie ujęcie intencji w kontekście czynności konwencjonalnych powoduje pewne istotne konsekwencje. Można sobie bowiem wyobrazić, że podmiot, który dokonał określonej czynności, będzie się powoływał na brak odpowiedniej intencji jej dokonania, czego jednakże nie będzie można ostatecznie zweryfikować. O tym jednak, czy takie „odwołanie” będzie skuteczne decydują pewne reguły (np. określone na poziomie systemu prawnego), które O. Bogucki nazwał „regułami falsyfikacji” (O. Bogucki, *O konstytutywnej współzależności...*, s. 60). Tym samym jest możliwa sytuacja, w której dana czynność będzie funkcjonowała jako czynność konwencjonalna określonego typu, *de facto* (ze względu na brak elementu konstytutywnego) nią nie będąc.

²⁹ Przy czym adresat działania komunikacyjnego nie musi się zaktualizować. Musi być jednak co najmniej zakładany przez nadawcę.

³⁰ Omówienie każdego z tych elementów zostało zawarte w: K. Gmerek, *Rozprawa...*, s. 42 i n.

wyżej wskazane założenia dotyczące procesu komunikacji³¹. W tym ujęciu akty mowy są działaniami komunikacyjnymi (a zatem czynnościami konwencjonalnymi), które są dokonywane za pomocą kodu językowego. W odniesieniu do aktów mowy, w kontekście dorobku filozofii języka i pragmatyki, nawiązuje się przede wszystkim do tradycji Johna L. Austina i Johna R. Searle'a, jako tradycji najbardziej w swoich założeniach spójnych z koncepcją czynności konwencjonalnych w prawie³². Podstawy teoretyczne analizy prezentowanej w niniejszym artykule są także silnie zakorzenione w gramatyce komunikacyjnej³³.

Na zakończenie pkt 3. należy jeszcze zwrócić uwagę na dwie kwestie, których sposób ujęcia w artykule jest konsekwencją ujawnionych już założeń teoretycznych. Po pierwsze, przyjmuje się w niniejszym opracowaniu, że w procesie identyfikacji czynności procesowych (a także innych czynności konwencjonalnych) doniosłą rolę odgrywają zarówno elementy internalistyczne, jak i eksternalistyczne³⁴. W związku z tym nie przesądza się na poziomie założeń teoretycznych, że w procesie identyfikowania czynności konwencjonalnych taki, a nie inny element odgrywa kluczową rolę³⁵. Prezentowane w niniejszym artykule podejście nie może być zatem zakwalifikowane wyłącznie jako internalistyczne albo eksternalistyczne³⁶. Po drugie, omawiane w tekście zagadnienia nie są zagadnieniami z zakresu wykładni prawa. W polskim prawoznawstwie, w tym w teorii prawa, koncepcje wykładni prawa rozwijały się niezależnie od koncepcji wykładni oświadczeń woli czy oświadczeń proceduralnych³⁷. Jest to oczywiście konse-

³¹ Szeroko na ten temat K. Gmerek, *Rozprawa...*, s. 48 i n.

³² Dotyczy to przede wszystkim założenia o normatywnych konsekwencjach dokonania czynności konwencjonalnej (S. Czepita) oraz aktów mowy (m.in. J.L. Austin oraz J.R. Searle). O koncepcjach aktów mowy, które kładą szczególny nacisk na normatywne konsekwencje zob. M. Witek, *Akty mowy*, w: J. Odrowąż-Sypniewska (red.), *Przewodnik po filozofii języka*, Kraków 2016, s. 20. Zob. też M. Witek, *Mechanisms of illocutionary games*, „Language and Communication” 2015/42, s. 14.

³³ Przyjmowane w artykule założenia związane są z tzw. interakcyjnym poziomem komunikacji (interpretacja standardowa, wyjaśnianie intencjonalne), na którym najmniejszą jednostką komunikacji stanowi akt mowy. Koncepcja teoretyczna nazwana przez jej twórców „gramatyką komunikacyjną” została opracowana przez Aleksiego Awdiejewa oraz Grażynę Habrajską i omawiana jest przez nich w licznych publikacjach. Zob. np. A. Awdiejew, G. Habrajska, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, t. 1, Łask 2004; A. Awdiejew, G. Habrajska, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, t. 2, Łask 2006; A. Awdiejew, G. Habrajska, *Komponowanie...*; A. Awdiejew, *Gramatyka interakcji werbalnej*, Kraków 2007. Założenia zaczerpnięte z gramatyki komunikacyjnej są przy tym spójne z innymi założeniami teoretycznymi przyjmowanymi w artykule.

³⁴ W dużym skrócie – reguły dokonywania czynności konwencjonalnych (w tym aktów mowy) mają charakter internalistyczny, jeśli dotyczą stanów mentalnych podmiotów, mówiąc ogólnie uwikłanych w czynność konwencjonalną, a eksternalistyczny wtedy, gdy dotyczą zewnętrznych wobec nich elementów kontekstu sytuacyjnego. Teoria aktów mowy ma swoją wersję debaty internalizm–eksternalizm, w ramach której wśród koncepcji uwzględniających oba typy reguł wymienia się przede wszystkim koncepcje J.L. Austina i J.R. Searle'a. Zob. R.M. Harnish, *Externalism and Internalism in Speech Act Theory*, „Lodz Papers in Pragmatics” 2009/1, s. 28.

³⁵ Wydaje się, że we współczesnej filozofii języka czy pragmatyce takie podejście metodologiczne jest coraz częściej dostrzegane i dostrzegane. Zwraca się przy tym uwagę, że niektóre koncepcje, np. P. Grice'a, przeceniały doniosłość (*overplayed*) intencji czy innych elementów w procesie interpretacji działań komunikacyjnych, zob. K.M. Jaszczolt, *On Unimaginative Imagination and Conventional Conventions: Response to Lepore and Stone*, „Polish Journal of Philosophy” 2016/1, s. 90 i n. Należy przy tym pamiętać, że uznanie, iż określone elementy odgrywają doniosłą rolę w procesie identyfikacji czynności konwencjonalnych nie jest równoznaczne ze stwierdzeniem, że są to elementy konstytuujące dokonanie tej czynności. Zagadnienie to jest rozwijane m.in. w: K. Gmerek, *Sens czynności konwencjonalnych w prawie* (w przygotowaniu); K. Gmerek, *Treść czynności konwencjonalnych w prawie* (w przygotowaniu).

³⁶ Chyba że przyjmujemy podział zakładający, iż o podejściu internalistycznym świadczy sam fakt ujęcia intencji (czy innych *internal or cognitive requirements*) jako współkonstituującej czynności konwencjonalnej (w tym akt mowy). Zob. J. Navarro-Reyes, *Speech Acts, Criteria and Intentions*, „Lodz Papers in Pragmatics” 2010/1, s. 147.

³⁷ Inaczej jest w przypadku niektórych prac zagranicznych, w których w ramach jednego opracowania poświęconego *legal interpretation* czy *interpretation in law* łączy się zagadnienia zarówno z zakresu wykładni prawa, jak i np. wykładni oświadczeń woli. Zob. np. A. Barak, *Purposive Interpretation in Law*, Princeton 2005.

kwencja szczególnych cech tekstu aktu prawnego, w tym jego statusu normatywnego, względem innym tekstów swoistych, mówiąc ogólnie, dla sfery prawnej. Takie podejście uznaje się w artykule za doniosłe metodologicznie. Dlatego też ustalenia prezentowane w opracowaniu nie powinny być traktowane jako wzbogacające koncepcje wykładni prawa³⁸.

4. Proces identyfikowania czynności dokonywanych w ramach rozprawy jako czynności procesowych określonego typu

Jak wskazywano we wprowadzeniu, przedmiotem zainteresowania niniejszego artykułu są określone mechanizmy wykorzystywane w procesie identyfikacji czynności uczestników postępowania jako czynności procesowych określonego typu, dokonywanych w ramach kontaktu bezpośredniego w trakcie rozprawy sądowej. Do mechanizmów tych należą: interpretacja standardowa, wyjaśnianie intencjonalne oraz ustalanie i upewnianie się w zakresie sensu dokonywanej czynności. Mechanizmy te nie są oczywiście jedynymi mechanizmami biorącymi udział w procesie identyfikacji czynności konwencjonalnych (w tym procesowych). Celem tego artykułu nie jest jednak przedstawienie wyczerpującego schematu procesu identyfikacji czynności procesowych, czy to w ujęciu deskryptywnym, modelowym czy normatywnym, bowiem ramy artykułu na to nie pozwalają. Wybór prezentowanych mechanizmów z jednej strony uwzględnia to, czy były one przedmiotem rozważań w prawoznawstwie³⁹. Z drugiej natomiast strony bierze on pod uwagę to, że wybrane do analizy mechanizmy można w pewnych aspektach uznać za przeciwstawne. Interpretacja standardowa oraz wyjaśnianie intencjonalne są traktowane w niniejszym artykule jako mechanizmy uniwersalne, tzn. korzysta się z nich w procesie identyfikacji każdej czynności konwencjonalnej. W przypadku interpretacji standardowej wiąże się to z faktem, że dokonujemy jej po zetknięciu się z formą czynności (szersze objaśnienie w pkt 4.1). Natomiast w przypadku wyjaśniania intencjonalnego uzasadnieniem jest założenie o współkonstituowaniu czynności konwencjonalnych przez intencje⁴⁰. Z kolei mechanizmy ustalania i upewniania się w zakresie sensu dokonywanych czynności (tak jak zostały one scharakteryzowane w pkt 4.2) nie mają charakteru uniwersalnego w wyżej przywołanym sensie. Ich wprowadzenie do procesu identyfikacji czynności konwencjonalnej świadczy zazwyczaj o fiasku identyfikacji za pomocą mechanizmów uniwersalnych, a co najmniej – o braku pewności co do rezultatu tego procesu⁴¹. Można je także scharakteryzować jako bardziej eksplicytne niż wskazane wyżej mechanizmy uniwersalne. W analizowanych na potrzeby artykułu dialogach można bowiem wskazać konkretne wypowiedzi, które świadczą o zastosowaniu

³⁸ Z tego samego powodu nie prezentuje się w niniejszym artykule założeń fundamentalnych dla wykładni prawa, takich jak np. koncepcja normy prawnej. Przyjęte w artykule rozstrzygnięcia dotyczące identyfikowania czynności procesowych są niezależne od założeń przyjmowanych w koncepcjach wykładni prawa, choć są niewątpliwie najbardziej spójne z założeniami derywacyjnej koncepcji wykładni prawa w jej obecnym kształcie (M. Zieliński, *Wykładnia...*), zwłaszcza gdy uwypukli się dyskursywność tych założeń, jak to uczyniono w: A. Choduń, *Aspekty językowe derywacyjnej koncepcji wykładni prawa*, Szczecin 2018. Należy też podkreślić, że proces interpretacji tekstu aktu prawnego nie jest procesem identyfikacji (normy prawnej), tak jak został on zdefiniowany w niniejszym artykule. Zagadnienie to zostanie rozwinięte w odrębnym opracowaniu.

³⁹ Do tej pory rozważano w prawoznawstwie przede wszystkim kwestie rozpoznania elementów kontekstu sytuacyjnego (upoważnienia do dokonania czynności czy relacji do innych złożonych i prostych czynności konwencjonalnych, np. zaistnienia postępowania sądowego), a także treści i szczególnej formy czynności.

⁴⁰ Oba mechanizmy, o czym już wspomniano, są opisywane także w gramatyce komunikacyjnej.

⁴¹ Zwraca się na to uwagę także w procesualistyce, zob. K. Markiewicz, A. Torbus, *O wykładni...* s. 21.

określonego mechanizmu. Powyższa charakterystyka pozwala także na ustalenie relacji chronologicznej pomiędzy wskazanymi mechanizmami. W artykule przyjmuje się zatem, że w procesie identyfikacji czynności procesowych w pierwszej kolejności stosuje się mechanizmy uniwersalne, z których charakter prymarny przypisuje się interpretacji standardowej. W dalszej kolejności, jeśli w ogóle, stosuje się pozostałe mechanizmy (oba albo jeden z nich).

4.1. Interpretacja standardowa i wyjaśnianie intencjonalne

Rozpocznijmy od przywołania kilku rzeczywistych wypowiedzi uczestników postępowania sądowego, które dla dokonania określonej czynności procesowej nie były eksplicytne, ale które zostały przez sąd zidentyfikowane jako czynności procesowe:

- 1) **Uczestnik**⁴²: „Wysoki Sądzie, **chcielibyśmy prosić** o rozszerzenie jeszcze tezy do biegłego (...)”;
- 2) **Powód**: „Ja **chciałam** Wysoki Sądzie, jeśli można, złożyć jednak kserokopie tych dokumentów, które zostały przesłane do mnie na maila przez te osoby oszukane (...)”;
- 3) **Świadek**: „Tylko dzisiaj, **jakby można było** jakieś potwierdzenie, że byłem?”.

W przypadku każdej z wyżej wskazanych wypowiedzi jesteśmy w stanie, na podstawie jej kształtu słownego, zidentyfikować określony akt mowy:

Tabela 1. Interpretacja standardowa na poziomie aktu mowy – przykłady	
Standardowa forma użycia	Standardowa sytuacja użycia
„Wysoki Sądzie chcielibyśmy prosić (...)”	prośba
„Ja chciałam Wysoki Sądzie (...)”	życzenie (wypowiedź optatywna)
„Tylko dzisiaj, jakby można było (...)”	prośba wyrażona w grzecznościowej formie pośredniej ⁴³

Źródło: opracowanie własne.

Mechanizm, który na to pozwala jest nazywany w pragmalinguistyce **interpretacją standardową**. Polega on na tym, że standardową formę użycia⁴⁴ danego aktu mowy łączy się ze standardową sytuacją użycia tej formy⁴⁵. Zastosowana w powyższych przykładach forma wypowiedzi kieruje przy tym odbiorcą na poziom aktu mowy, nie zaś bezpośrednio na poziom czynności procesowej⁴⁶, dlatego też jest nieeksplicytne dla dokonania tych czynności. Proces identyfikacji czynności procesowej, wykorzystujący mechanizm interpretacji standardowej, przebiegałby zatem w stosunku do wyżej wskazanych wypowiedzi następująco:

⁴² Uczestnik postępowania cywilnego nieprocesowego.

⁴³ Prośba wyrażona w formie pytania traktowana jest w filozofii języka jako klasyczny przykład pośredniego aktu mowy (J.R. Searle, *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge 1979, s. 30). W nowszych opracowaniach zwraca się przy tym uwagę, że sposób wyrażania prośby w formie pytania jest tak powszechny (zarówno w języku angielskim, jak i w innych językach indoeuropejskich), iż formę tę również można uznać za standardową dla aktu prośby (A. Awdiejew, *Gramatyka...*, s. 58 i 158).

⁴⁴ Określenie „forma użycia” odnosi się w tym przypadku do kształtu słownego wypowiedzi albo jej fragmentu.

⁴⁵ W taki sposób mechanizm interpretacji standardowej objaśnia się w gramatyce komunikacyjnej i uznaje się go za mechanizm uniwersalny oraz prymarny w procesie interpretacji wypowiedzi, uruchamiany jest bowiem po zetknięciu z językową formą wypowiedzi, a jego zastosowanie nie wymaga uwzględnienia elementów kontekstu sytuacyjnego. Zob. A. Awdiejew, *Gramatyka...*, s. 44–45.

⁴⁶ Interpretacja standardowa będzie kierowała bezpośrednio na poziom czynności procesowej wtedy, gdy zostanie dokonana z wykorzystaniem określonych formuł eksplicytnych, np. „Wysoki Sądzie, **cofam wniosek dowodowy**”.

Tabela 2. Identyfikowanie czynności procesowych z wykorzystaniem mechanizmu interpretacji standardowej – przykłady		
Wypowiedź	Interpretacja standardowa (poziom aktu mowy)	Interpretacja niestandardowa ⁴⁷ (poziom czynności procesowej)
1) Uczestnik: „Wysoki Sądzie, chcielibyśmy prosić o rozszerzenie jeszcze tezy do biegłego (...)”	prośba	rozszerzenie tezy dowodowej (zmiana wniosku dowodowego)
2) Powód: „Ja chciałam Wysoki Sądzie, jeśli można, złożyć jednak kserokopie tych dokumentów, które zostały przesłane do mnie na maila przez te osoby oszukane (...)”	życzenie	wniosek dowodowy
3) Świadek: „Tylko dzisiaj jakby można było jakieś potwierdzenie, że byłem?”	prośba wyrażona w sposób pośredni	wniosek o potwierdzenie stawiennictwa na rozprawie

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku analizowanych wypowiedzi interpretacja standardowa mogła prowadzić do identyfikacji czynności procesowych danego typu z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, użycie formy określonego aktu mowy nie stanowi reguły konstytutywnej dokonywania tych czynności procesowych. Po drugie, wynik interpretacji standardowej nie zablokował możliwości zidentyfikowania czynności uczestników jako czynności procesowych danego typu. Gdyby bowiem wypowiedź uczestnika, będąca np. odpowiedzią na pytanie sądu o potrzebę potwierdzenia stawiennictwa w sądzie, brzmiała następująco:

Świadek: „Wysoki Sądzie, **nie potrzebuję** dziś potwierdzenia, akurat jestem na urlopie”

– to interpretacja standardowa, identyfikująca akt mowy w postaci **zaprzeczenia** założeń zawartemu w pytaniu, zablokowałaby dalszą interpretację w kierunku identyfikacji tej wypowiedzi jako wniosku o potwierdzenie stawiennictwa na rozprawie.

Mechanizm interpretacji standardowej pozwala zatem rozpoznać określony akt mowy na podstawie kształtu słownego wypowiedzi, wtedy gdy czynność procesowa jest dokonywana w sposób nieeksplicytny. Z uwagi na to, że interpretacja standardowa jest dokonywana na podstawie kształtu słownego wypowiedzi, można powiedzieć, że ma w procesie identyfikacji czynności procesowych charakter prymarny. To od wyniku tego procesu myślowego zależy, czy dalsza interpretacja w kierunku identyfikacji określonej czynności procesowej będzie możliwa. Powoduje to, że pomimo iż niektóre czynności procesowe mogą być dokonane za pomocą kilku typologicznie różnych aktów mowy⁴⁸, to jednak wybór ten nie jest nieograniczony, zależy bowiem od możliwości interpretacji standardowej.

⁴⁷ Interpretacja niestandardowa to w tym przypadku interpretacja uwzględniająca reguły dokonywania czy reguły konsekwencyjne czynności procesowych zawarte w aktach proceduralnych.

⁴⁸ Szczególnie szeroki katalog możliwych do wykorzystania aktów mowy dotyczy czynności procesowych o charakterze wnioskowym. Mogą to być przede wszystkim takie akty mowy jak: prośba, prośba wyrażona w sposób pośredni (w formie pytania), wniosek, żądanie czy życzenie.

Mechanizm wyjaśniania intencjonalnego jest związany z przyjmowanym na gruncie niniejszego opracowania założeniem, że elementem identyfikacji danej czynności, jako czynności konwencjonalnej określonego typu, jest proces wyjaśniania intencjonalnego wytworzenia substratu materialnego tej czynności, ewentualnie czynności rozpoznanej na niższym poziomie konwencjonalizacji (np. aktu mowy rozpoznanego za pomocą interpretacji standardowej). Waga wykorzystania tego mechanizmu w procesie identyfikacji czynności procesowych ujawnia się szczególnie wyraźnie wtedy, gdy mamy do czynienia z czynnościami procesowymi dokonywanymi w sposób nieeksplicytny.

Powróćmy do wyżej przywołanych przykładów wypowiedzi uczestników postępowania. Choćby z uwagi na to, że czynności te były dokonywane przez nieprofesjonalnych uczestników postępowania, nie można mieć pewności, że formułowali oni swoje wypowiedzi z intencją o sile swoistej dla zidentyfikowanej czynności procesowej. O sile danej czynności konwencjonalnej (w tym aktu mowy) decydują bowiem przede wszystkim jej skutki normatywne, które tworzą dla podmiotów, mówiąc ogólnie i obrazowo, „uwikłanych” w tę czynność, określoną strukturę normatywną⁴⁹. Można więc przyjąć, że uczestnicy postępowania dokonywali wyżej przywołanych czynności (formułowali swoje wypowiedzi) z intencją i świadomością siły tej czynności adekwatnej do siły aktu mowy, odpowiednio: 1) prośby; 2) życzenia oraz 3) prośby (wyrażonej w sposób pośredni) albo adekwatnej do siły czynności procesowej, odpowiednio: 1) rozszerzenia tezy dowodowej (zmiany wniosku dowodowego); 2) wniosku dowodowego oraz 3) wniosku o potwierdzenie stawienia na rozprawie. Zilustrujmy to zagadnienie, analizując jeszcze inną wypowiedź uczestnika postępowania:

Tabela 3. Struktury normatywne wyznaczone przez poziom aktu mowy i poziom czynności procesowej	
Zainteresowany ⁵⁰ : „Wysoki Sądzie, o zwrot kosztów też możemy wystąpić?”	
poziom aktu mowy: prośba wyrażona w sposób pośredni	poziom czynności procesowej: wniosek o zwrot kosztów postępowania
struktura normatywna: wyznaczona przez reguły komunikacji językowej: pozostawienie adresatowi przez nadawcę pełnej swobody realizacji prośby (niższa pozycja nadawcy i dominująca pozycja adresata) ⁵¹	struktura normatywna: wyznaczona przez obowiązujące normy prawne, które kształtują względem występującego z wnioskiem sytuację upoważnienia i uprawnienia ⁵² , sytuując go dzięki temu na pozycji dominującej względem adresata, czyli sądu

Źródło: opracowanie własne.

⁴⁹ W odniesieniu do aktów mowy, por. M. Witek, *Mechanisms...*, s. 14. Jest to szczególnie widoczne w Searle'a koncepcji warunków pragmatycznych, których zestawienie tworzy swoiste zobowiązanie pomiędzy uczestnikami komunikacji, J.R. Searle, *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge 1969, s. 60–62.

⁵⁰ Podmiot zainteresowany w postępowaniu ubezpieczeniowym.

⁵¹ Więcej na temat czynników determinujących strukturę dominacji uczestników procesu komunikacji w ogólności w: A. Awdziejew, *Gramatyka...*, s. 65 oraz w odniesieniu do komunikacji w ramach rozprawy sądowej w: K. Gmerek, *Rozprawa...*, s. 179 i n. Zob. też na temat konsekwencji korzystania z pewnych form wypowiedzi w relacji do określonej struktury dominacji w: P.M. Tiersma, L.M. Solan, *Cops and Robbers: Selective Literalism in American Criminal Law*, „Law and Society Review” 2004/2, s. 229 i n.

⁵² Zainteresowany jest w postępowaniu ubezpieczeniowym podmiotem upoważnionym do złożenia wniosku o zwrot kosztów postępowania, któremu to upoważnieniu odpowiada obowiązek sądu rozpoznania złożonego wniosku, a ponadto podmiotem uprawnionym do otrzymania zwrotu kosztów postępowania, które oczywiście aktualizuje się w okolicznościach określonych w normach proceduralnych.

Uwzględniając fakt, że zarówno wypowiedź ujęta w powyższej tabeli, jak i wcześniej przywołane wypowiedzi uczestników zostały przez sąd zidentyfikowane jako czynności procesowe określonego typu, można przyjąć, że mogły być one dokonane z intencją o sile nieadekwatnej do siły swoistej dla czynności procesowej określonego typu. Nasuwa się zatem pytanie: rozpoznanie jakiej intencji (o jakiej sile) jest konieczne/wystarczające do identyfikacji czynności procesowej danego typu oraz jak tego dokonać? Odpowiedzią na to złożone pytanie może być wyjaśnienie intencjonalne⁵³, które uwzględnia treść propozycjonalną wypowiedzi⁵⁴. Treść propozycjonalna wypowiedzi może natomiast dotyczyć np. przyszłej czynności dowodowej, zwrotu kosztów postępowania czy wydania potwierdzenia stawiennictwa na rozprawie. Biorąc powyższe pod uwagę, przeanalizujemy jeszcze raz przywołaną już wypowiedź zainteresowanego:

Tabela 4. Proces identyfikacji czynności procesowej uwzględniający wyjaśnienie intencjonalne	
Zainteresowany: „Wysoki Sądzie, o zwrot kosztów też możemy wystąpić?”	
1) interpretacja standardowa:	
a) standardowa forma użycia aktu mowy: „(...) o zwrot kosztów też możemy wystąpić?”	
b) standardowa sytuacja użycia tej formy: prośba wyrażona w sposób pośredni	
2) wyjaśnienie intencjonalne uwzględniające treść propozycjonalną wypowiedzi: wola (intencja) zaistnienia stanu rzeczy w postaci zwrotu kosztów postępowania	
3) pozostałe elementy kontekstu wypowiedzi: zgodne z regułami dokonywania czynności składania wniosku o zwrot kosztów postępowania	
4) interpretacja niestandardowa: wniosek o zwrot kosztów postępowania	

Źródło: opracowanie własne.

W powyższym przypadku wynik interpretacji standardowej, polegający na identyfikacji aktu prośby na podstawie kształtu słownego wypowiedzi, nie zablokował możliwości dalszej interpretacji w celu identyfikacji wyżej wskazanej czynności procesowej. Kwestią rozstrzygającą (poza rozpoznanie określonych elementów kontekstu wypowiedzi, np. charakteru podmiotu dokonującego tej czynności) było więc wyjaśnienie intencjonalne zachowania zainteresowanego uwzględniające przede wszystkim treść propozycjonalną jego wypowiedzi, bowiem to ona wskazywała na przyszłą czynność zwrotu kosztów postępowania.

⁵³ Zagadnienie intencji i wyjaśniania intencjonalnego, tak jak zostało ono w tym miejscu przedstawione, pozostaje kwestią natury epistemicznej (czy też interpretacyjnej). Dotyczy bowiem tego, co pozwala podmiotowi identyfikującemu daną czynność przyjąć, że dokonujący tej czynności „legitymował się” intencją konieczną/wystarczającą do rozpoznania tej czynności jako czynności konwencjonalnej danego typu. Zagadnienie to ma jednak również aspekt ontologiczny (konstytyutywny) dotyczący tego, z jaką intencją, świadomością musi (ewentualnie nie musi) działać podmiot, aby dokonać określonej czynności konwencjonalnej. Zagadnienie to zostało rozwinięte np. w odniesieniu do czynności karnoprosesowych. Zob. na temat „aspektów intelektualno-wolitionalnych w definicji czynności karnoprosesowej” w: B. Janusz-Pohl, *Formalizacja...*, s. 82 i n. Oba te aspekty (epistemiczny i ontologiczny) nie są od siebie niezależne, przede wszystkim określone rozstrzygnięcia o charakterze epistemicznym są uzależnione od przyjętych założeń natury ontologicznej.

⁵⁴ O treści propozycjonalnej wypowiedzi mówi się w niniejszym artykule jako o treści przekazywanej przez wypowiedź, która jako zobiektywizowana może być interpretowana niezależnie od sensu interakcyjnego (illokucyjnego) wypowiedzi (zob. A. Awdiejew, *Gramatyka...*, s. 44). Taki sposób rozumienia „treści propozycjonalnej” nie odpowiada znaczeniu, w jakim w pracach procesualistów oraz w orzecznictwie używa się określenia „treść” w różnych zestawieniach słownych (np. „treść pisma”), a które to określenie ma szerszy zakres. Poza treścią propozycjonalną wypowiedzi (czyli inaczej jej sensem na poziomie lokucyjnym czy ideacyjnym w zależności od tradycji terminologicznej) obejmuje on również sens na poziomie interakcyjnym. Mówiąc obrazowo, zakres nazwy „treść pisma” i jej podobnych, obejmuje nie tylko to, o co (treść propozycjonalna) uczestnik postępowania wnosi, prosi, co stwierdza czy też czego żąda, ale również to, że o coś **wnosi**, **prosi**, coś **stwierdza** czy też, iż czegoś **żąda** (sens interakcyjny, illokucyjny). Por. syntetyczne ujęcie zagadnienia treści czynności procesowej w procesualistycy cywilnej w: M. Plebanek, *Nadużycie...*, s. 36–38.

Uzasadnione zdaje się więc przyjęcie (na podstawie analizy powyższej wypowiedzi oraz innych wypowiedzi uczestników, których z uwagi na ramy opracowania nie sposób tu przywołać), że dla identyfikacji czynności uczestnika jako czynności procesowej określonego typu dokonywanej nieeksplicytnie z siłą illokucyjną nieadekwatną do siły czynności procesowej jest wystarczające uznanie, po uwzględnieniu treści propozycjonalnej wypowiedzi, iż uczestnik intencjonalnie dąży do spowodowania (zaistnienia) pewnego stanu rzeczy, niezależnie od tego, czy o to „prosi”, „wnosi”, tego „żąda” itd.

4.2. Ustalanie i upewnianie się w zakresie sensu dokonanej czynności

Dokonywanie czynności procesowych w ramach rozprawy sądowej, a co za tym idzie kontaktu bezpośredniego, sprzyja zarówno stosowaniu mechanizmów wskazanych w tytule niniejszego fragmentu, jak i ich rozpoznawaniu przez zewnętrznego obserwatora, gdyż przybierają one postać konkretnych wypowiedzi, jak w poniższych przykładach.

Rozpocznijmy od przywołania następującego dialogu:

Przewodniczący: „Dobrze, a proszę powiedzieć, Pan nie złożył w terminie odpowiedzi na pozew, proszę powiedzieć jakie jest Pana stanowisko w sprawie, Pan kwestionuje twierdzenia zawarte w pozwie, czy Pan zgadza się z nimi?”

Pozwany: „Tak, zgadzam się (...) jestem w stanie to wszystko przyjąć na siebie, bo i tak to...”

Przewodniczący: „Pan uznaje powództwo? W całości?”

Pozwany: „Tak”.

Dialog ten stanowi przykład zastosowania w procesie identyfikacji czynności procesowej **mechanizmu ustalania sensu dokonywanej czynności**. Uwzględniając dotychczas omówione mechanizmy uniwersalne oraz mechanizm obecnie omawiany, proces identyfikacji czynności procesowej dokonywanej przez pozwanego można by przedstawić następująco:

Tabela 5. Proces identyfikacji czynności procesowej uwzględniający mechanizm ustalania sensu czynności – przykład pierwszy
Przewodniczący: „Dobrze, a proszę powiedzieć, Pan nie złożył w terminie odpowiedzi na pozew, proszę powiedzieć jakie jest Pana stanowisko w sprawie, Pan kwestionuje twierdzenia zawarte w pozwie, czy Pan zgadza się z nimi?” Pozwany: Tak, zgadzam się (...) jestem w stanie to wszystko przyjąć na siebie, bo i tak to...
1) interpretacja standardowa: a) standardowa forma użycia aktu mowy: „Tak, zgadzam się (...) jestem w stanie to wszystko przyjąć na siebie (...)” b) standardowa sytuacja użycia tej formy: zgoda (na zaproponowane działanie)
2) wyjaśnienie intencjonalne uwzględniające treść propozycjonalną wypowiedzi: wola (intencja) zaistnienia stanu rzeczy wskazanego w pozwie ⁶
3) pozostałe elementy kontekstu wypowiedzi: zgodne z regułami dokonywania czynności uznania powództwa
4) wstępna interpretacja niestandardowa: uznanie powództwa (w całości)
5) ustalanie sensu czynności: Przewodniczący: „Pan uznaje powództwo? W całości?” Pozwany: „Tak”
6) interpretacja niestandardowa: uznanie powództwa (w całości)

Źródło: opracowanie własne.

W ramach analizy przedstawionej w powyższej tabeli 5., mechanizm ustalania sensu czynności procesowej został umiejscowiony przed momentem dokonania interpretacji niestandardowej, czyli momentem ostatecznego zidentyfikowania czynności uczestnika jako czynności procesowej określonego typu. Działania przewodniczącego podejmowane przed ustaleniem z pozwanym sensu dokonywanej przez niego czynności nie pozwalają przyjąć, że ostatecznie zidentyfikował on czynność procesową⁵⁵. Niewątpliwie jednak przewodniczący dokonał wstępnej identyfikacji czynności uczestnika jako czynności procesowej danego typu (świadczy o tym założenie stawianego pozwanemu pytania).

Przeanalizujmy jeszcze inny dialog uczestników postępowania:

Powód: „Podtrzymuję [złożone wnioski] Wysoki Sądzie i chciałbym jeszcze uzupełnić te swoje zeznania, z uwagi na to, że (...) otrzymałem odpowiedź pozwanej, w związku z tym chciałem króciutko...”

Przewodniczący: „Pan chce złożyć pismo, czy Pan chce być przesłuchany?”

Powód: „Nie, bo ja pisma nie pisałem żadnego”

Przewodniczący: „Czyli Pan by chciał, żeby sąd jeszcze raz Pana przesłuchał?”

Tabela 6. Proces identyfikacji czynności procesowej uwzględniający mechanizm ustalania sensu czynności – przykład drugi	
Powód: „Podtrzymuję [złożone wnioski] Wysoki Sądzie i chciałbym jeszcze uzupełnić te swoje zeznania, z uwagi na to, że (...) otrzymałem odpowiedź pozwanej, w związku z tym chciałem króciutko...”	
1) interpretacja standardowa:	
a) standardowa forma użycia aktu mowy: „(...) chciałbym jeszcze uzupełnić te swoje zeznania (...)”	
b) standardowa sytuacja użycia tej formy: życzenie (wypowiedź optatywna)	
2) wyjaśnienie intencjonalne uwzględniające treść propozycjonalną wypowiedzi: wola (intencja) zaistnienia stanu rzeczy w postaci uzupełnienia dotychczasowych zeznań	
3) pozostałe elementy kontekstu wypowiedzi: zgodne z regułami dokonywania czynności wnioskowania o zarządzenie złożenia pisma procesowego/uzupełniające przesłuchanie w charakterze strony	
4) wstępna interpretacja niestandardowa: wniosek o zarządzenie złożenia pisma procesowego /wniosek o uzupełniające przesłuchanie w charakterze strony	
5) ustalanie sensu czynności:	
Przewodniczący: „Pan chce złożyć pismo, czy Pan chce być przesłuchany?”	
6) wskazanie sensu czynności:	
Powód: „Nie, bo ja pisma nie pisałem żadnego”	
7) upewnienie się w zakresie wskazanego przez powoda sensu:	
Przewodniczący: „Czyli Pan by chciał, żeby sąd jeszcze raz Pana przesłuchał?”	
8) interpretacja niestandardowa: wniosek o uzupełniające przesłuchanie w charakterze strony	

Źródło: opracowanie własne.

W powyższym przypadku analiza procesu identyfikacji czynności procesowej uczestnika przebiegała podobnie jak we wcześniejszym przykładzie i również uwidoczniła zastosowanie mechanizmu ustalania sensu czynności procesowej. Przykład ten wykazuje jednak pewne swoistości. Po pierwsze, ustalając sens czynności, przewodniczący uwzględnił w założeniu pytania do powoda dwie typologicznie różne czynności

⁵⁵ Byłoby tak np. wtedy, gdy przewodniczący przystąpiłby do dyktowania do protokołu oświadczenia pozwanego o uznaniu powództwa.

procesowe, ograniczając w ten sposób, przynajmniej komunikacyjnie, „wybór” sensu dokonywanej czynności. Po drugie, przewodniczący dodatkowo upewnił się, co do wskazanego przez powoda sensu czynności zapewne z uwagi na to, że wypowiedź powoda była niekonkluzywna („Nie, bo ja pisma nie pisałem żadnego”).

Na zakończenie niniejszego podpunktu poddajmy analizie dialog uczestników postępowania, w ramach którego został wykorzystany **mechanizm upewniania się** w zakresie rozpoznanego sensu czynności uczestnika:

Świadek: „Wysoki Sądzie, dzisiaj to mi się nie udało tam z pracą, czy przepustkę...?”

Przewodniczący: „W naszym sekretariacie proszę żeby Pan (...) to pani sekretarz Panu wszystko tu wynotuje, co jest potrzebne do potwierdzenia obecności, bo to o to chodzi, tak? Dobrze.”

Tabela 7. Proces identyfikacji czynności procesowej uwzględniający mechanizm upewniania się w zakresie sensu czynności
Świadek: „Wysoki Sądzie, dzisiaj to mi się nie udało tam z pracą, czy przepustkę...?”
1) interpretacja standardowa: a) standardowa forma użycia aktu mowy: „(...) czy przepustkę...?” b) standardowa sytuacja użycia tej formy: prośba wyrażona w sposób pośredni (forma pytania)
2) wyjaśnienie intencjonalne uwzględniające treść propozycjonalną wypowiedzi: wola (intencja) zaistnienia stanu rzeczy w postaci potwierdzenia stawiennictwa na rozprawie
3) pozostałe elementy kontekstu wypowiedzi: zgodne z regułami dokonywania czynności wnioskowania o potwierdzenie stawiennictwa na rozprawie
4) interpretacja niestandardowa: wniosek o potwierdzenie stawiennictwa na rozprawie
5) upewnienie się w zakresie rozpoznanego sensu czynności: Przewodniczący: „W naszym sekretariacie proszę żeby Pan (...) to pani sekretarz Panu wszystko tu wynotuje, co jest potrzebne do potwierdzenia obecności, bo to o to chodzi, tak? Dobrze. ”

Źródło: opracowanie własne.

Wypowiedź świadka z powyższego dialogu, poprzez którą dokonywał on czynności procesowej danego typu, była dla tej czynności podwójnie nieeksplicytne. Nie tylko bowiem jej kształt słowny nie kierował bezpośrednio na właściwy poziom konwencjonalizacji (czyli poziom czynności procesowej), ale również ustalenie treści propozycjonalnej wymagało szczególnych zabiegów interpretacyjnych, uwzględniających kontekst sytuacyjny wypowiedzi (wszak mowa w niej o „przepustce”, a nie o „potwierdzeniu stawiennictwa na rozprawie”). Pomimo to, czynność świadka została przez przewodniczącego zidentyfikowana jako wniosek o potwierdzenie stawiennictwa na rozprawie, o czym świadczy działanie przewodniczącego polegające na udzieleniu informacji, w jaki sposób świadek może takie potwierdzenie uzyskać. Dodatkowe pytanie przewodniczącego o sens czynności zostało skierowane do świadka już po jej identyfikacji jako czynności procesowej danego typu. Zasadniczo więc mechanizm polegający na upewnianiu się w zakresie sensu podejmowanych przez uczestników postępowania czynności, jest „uruchamiany” po zakończeniu procesu identyfikacji tych czynności jako określonych czynności procesowych. Decyzja o jego użyciu świadczy jednak o braku pewności, w pewnym stopniu, w zakresie przyjętego rozstrzygnięcia. Natomiast wynik zastosowania tego mechanizmu modyfikuje poziom akceptacji tego rozstrzygnięcia przez podmiot identyfikujący daną czynność. W tym sensie mechanizm ten jest w sposób oczywisty związany z procesem identyfikacji czynności konwencjonalnych (w tym procesowych).

5. Podsumowanie

Proces identyfikowania określonych czynności, jako czynności konwencjonalnych danego typu, jest złożonym procesem myślowym, który, jak każdy inny proces myślowy, jest narażony na błędy poznawcze i inferencyjne⁵⁶. Choć w rzeczywistości przebiega on raczej w sposób błyskawiczny i bezrefleksyjny (dzięki długiemu treningowi socjalizacyjnemu związanemu z uczestnictwem w komunikacji), to można na podstawie pewnych założeń opracowanych w nauce, a także uzewnętrznionych elementów tego procesu wskazać określone mechanizmy, które są w jego ramach wykorzystywane.

Opisane w artykule mechanizmy mają różną specyfikę i pełnią odmienne funkcje w procesie identyfikacji czynności procesowych. Mechanizm interpretacji standardowej jest opisywany w pragmatyce jako uniwersalny dla interpretacji aktów mowy, z uwagi na to że jest uruchamiany po zapoznaniu się z kształtem słownym wypowiedzi. W procesie identyfikacji czynności uczestników postępowania, jako czynności procesowych danego typu, wyznacza on sposób dalszej interpretacji z uwzględnieniem reguł określonych na poziomie systemu prawnego. W przypadku czynności dokonywanych nieeksplicytnie (a takie były przedmiotem rozważań w niniejszym artykule) proces identyfikacji jest zapośredniczony poprzez rozpoznanie poziomu aktu mowy na podstawie interpretacji standardowej. W przypadku wypowiedzi eksplicytnych (zob. przykłady w przypisie 3) interpretacja standardowa kieruje bezpośrednio na poziom czynności procesowej. Z kolei na mechanizm wyjaśniania intencjonalnego zwraca się uwagę zarówno w pragmatyce (w odniesieniu do aktów mowy), jak i w ogólnej teorii prawa (w odniesieniu do czynności konwencjonalnych). W odniesieniu do procesu identyfikacji czynności procesowych pozwala on rozstrzygnąć, w szczególności po uwzględnieniu treści propozycjonalnej wypowiedzi, z jaką intencją działa uczestnik i czy jest ona wystarczająca do dokonania czynności procesowej określonego typu.

Mechanizmy ustalania i upewniania się w zakresie sensu dokonywanej czynności konwencjonalnej przybierają postać różnokształtnych wypowiedzi współtworzących zdarzenie komunikacyjne będące emanacją procesu identyfikacji danej czynności konwencjonalnej (w tym czynności procesowej). Skorzystanie z tych mechanizmów świadczy natomiast o braku pewności w zakresie sensu identyfikowanej czynności, natomiast wynik ich zastosowania pozwala te wątpliwości rozwiązać.

Zarówno proces identyfikacji czynności procesowych jako całość, jak i omówione w niniejszym artykule mechanizmy wykorzystywane w ramach tego procesu, nie wyczerpują oczywiście całego spektrum zagadnień dotyczących identyfikacji czynności procesowych (nie mówiąc już o identyfikacji czynności konwencjonalnych w ogólności). Zwłaszcza że rozważane w artykule zagadnienia odnoszą się do czynności procesowych dokonywanych ustnie (w ramach kontaktu bezpośredniego w trakcie rozprawy)⁵⁷. Wystarczy powiedzieć, że wnikliwej analizie wymagają te zagadnienia, które w opracowaniu zostały wyłącznie zarysowane, np. proces ustalania treści propozycjonalnej wypowiedzi. Rozważania zawarte w artykule, choć przedmiotowo ograniczone, pozwalają jednak

⁵⁶ A jako proces interpretacji działań językowych jest także zawodny, zwłaszcza gdy wymaga skorzystania z zawodnych wnioskowań pragmatycznych, np. w postaci wyprowadzenia implikatury konwersacyjnej w rozumieniu Paula Grice'a (P. Grice, *Studies in the Way of Words*, Cambridge 1989, s. 26).

⁵⁷ Odniesienie podejmowanych w artykule rozważań do czynności procesowych dokonywanych pisemnie, wymagałoby uwzględnienia różnic w procesie komunikacji uczestników postępowania w ramach kontaktu bezpośredniego oraz za pośrednictwem pisma. Na temat niektórych różnic w zakresie interpretacji tekstów tworzonych w kontakcie bezpośrednim oraz tekstów pisanych zob. A. Choduń, *Aspekty...*, s. 160–162.

na uporządkowanie pewnych terminów używanych również w doktrynie i orzecznictwie (niekiedy dość bezrefleksyjnie), przez przypisanie im określonych znaczeń, odniesień, a ich desygnatom – określonych funkcji w opisywanych procesach. Pozwalają także na częściowe objaśnienie, w jaki sposób różnokształtne wypowiedzi nieprofesjonalnych uczestników postępowania sądowego są identyfikowane jako dokonanie czynności procesowej określonego typu. Natomiast fakt, że niektóre mechanizmy zostały w artykule opisane jako uniwersalne dla procesu identyfikacji czynności konwencjonalnych w ogólności (a co najmniej tych dokonywanych za pomocą kodu językowego), określa potencjalny zakres przyszłych rozważań.

**Identification of Procedural Acts Performed at the Trial:
Considerations in the Context of the Actual Utterances of Non-professional
Participants of Court Proceedings**

Abstract: The empirical research of the communication process at the trials which were held in common courts indicated, in particular, that the utterances of trial participants, despite their varied verbal forms, were identified as procedural acts. In addition, these verbal forms were often significantly different from the explicit forms where proper legal terms were used. The aforementioned results of the analysis lead the author to pose the following question: what thought processes (mechanisms) allow for the identification of procedural acts based on the utterances which are not explicit for the performance of these acts. The aim of this paper is to describe these types of mechanisms. The utterances of participants of a trial illustrate the issues taken into consideration in this paper.

Keywords: conventional acts, procedural acts, identification of procedural acts, trial, interpretation of procedural statements

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES:

- Awdziejew, A. (2007). *Gramatyka interakcji werbalnej*. Kraków: Wydawnictwu Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Awdziejew, A., Habrajska, G. (2010). *Komponowanie sensu w procesie odbioru komunikatów*. Łódź: Primum Verbum.
- Bogucki, O. (2019). O konstytutywnej współzależności wyjaśniania i identyfikowania czynności konwencjonalnych. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny LXXXI/2*, 51–65.
- Choduń, A. (2016). Literalnie... czy dosłownie? *Gremio 101*, <https://ingremio.org> [last access: 14.04.2020].
- Choduń, A. (2018). *Aspekty językowe derywacyjnej koncepcji wykładni prawa*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Cieślak, S. (2008). *Formalizm postępowania cywilnego*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck.
- Czepita, S. (1996). *Reguły konstytutywne a zagadnienia prawoznawstwa*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Czepita, S. (2006). Formalizacja a konwencjonalizacja działań w prawie. In S. Czepita (Ed.), *Konwencjonalne i formalne aspekty prawa*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Gmerek, K. (2017). Przejawy intertekstualności w rozprawie sądowej. *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej 14/1*, 34–51.
- Gmerek, K. (2019). *Rozprawa sądowa jako zdarzenie komunikacji społecznej*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Grzegorzczak, T., Tylman, J. (2014). *Polskie postępowanie karne*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Janusz-Pohl, B. (2017). *Formalizacja i konwencjonalizacja jako instrumenty analizy czynności karnoprosesowych w prawie polskim*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Łazarska, A. (2012). *Rzetelny proces cywilny*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Markiewicz, K. (2013). *Zasady orzekania w postępowaniu nieprocesowym*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck.
- Markiewicz, K. (2015). Oznaczenie środka zaskarżenia a jego wybór (uwagi na tle art. 130 § 1 zd. 2 k.p.c.). *Polski Proces Cywilny 3*, 337–355.
- Markiewicz, K., Torbus, A. (2013). O wykładni pisemnych oświadczeń stron w postępowaniu cywilnym rozpoznawczym. *Polski Proces Cywilny 1*, 20–39.
- Mokry, J. (1975). Wykładnia procesowych oświadczeń w sądowym postępowaniu cywilnym. *Studia Cywilistyczne XXV-XXVI*, 181–195.
- Municzewski, A. (2006). Wykładnia oświadczeń woli stron składanych w postępowaniu cywilnym i postępowaniu karnym. In S. Czepita (Ed.), *Konwencjonalne i formalne aspekty prawa*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Nowak, L., Wronkowska, S., Zieliński, M., Ziemiński, Z. (1972). Czynności konwencjonalne w prawie. *Studia Prawnicze 33*, 73–99.

- Piekarski, M. (1973). Czynności materialnoprawne a czynności procesowe w sprawach cywilnych (wybrane zagadnienia). *Studia Prawnicze* 37.
- Plebanek, M. (2012). *Nadużycie praw procesowych w postępowaniu cywilnym*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Searle, J.R. (1979). *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Waltoś, S., Hofmański, P. (2018). *Proces karny. Zarys systemu*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Witek, M. (2015). Mechanisms of illocutionary games. *Language and Communication* 42, 11–22.
- Woźniewski, K. (2010). *Prawidłowość czynności procesowych w polskim procesie karnym*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Zieliński, M. (2017). *Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Zieliński, M., Ziemiński, Z. (1988). *Uzasadnianie twierdzeń, ocen i norm w prawoznawstwie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ziemiński, Z., Zieliński, M. (1992). *Dyrektywy i sposób ich wypowiedania*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Semiotyczne.